

योग्यकार्ता सिद्धान्तहरु

यौनिक भुकाव र लैङ्गीक
पहिचानको सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय
मानव अधिकार कानून उपयोगका
सिद्धान्तहरु

अंग्रेजी संस्करण नै आधिकारिक प्रकाशन हो । अरबी, चाईनीज, फ्रान्सैली, र रसियाली तथा स्पयानिस भाषामा यसको औपचारिक अनुवादहरु उपलब्ध छ ।

मार्च २००७

यौनिक भुकाव र लैङ्गीक
पहिचानको सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय
मानव अधिकार कानून उपयोगका
सिद्धान्तहरु

विषयसूची

परिचय

प्रस्तावना

- /:§f* *त-1* _ विश्वव्यापी मानवअधिकारको उपभोग गर्न पाउने अधिकार
- /:§f* *त-2* _ समानता र भेद्भाव विरुद्धको अधिकार
- /:§f* *त-3* _ कानूनका अगाडि मान्यताको अधिकार
- /:§f* *त-4* _ बाँच्च पाउने अधिकार
- /:§f* *त-5* _ वैयक्तिक सुरक्षाको अधिकार
- /:§f* *त-6* _ गोपनियताको अधिकार
- /:§f* *त-7* _ जबर्जस्ती स्वतन्त्रता खोस्ने विरुद्धको अधिकार
- /:§f* *त-8* _ निष्पक्ष सुनुवाइको अधिकार
- /:§f* *त-9* _ नजरबन्द/कैद रहँदाको अवस्थामा मानविय व्यवहारको अधिकार
- /:§f* *त-10* _ यातना, क्रुर अमानवीय र अपमानजन्य सजाय वा व्यवहार विरुद्धको अधिकार
- /:§f* *त-11* _ सबैखाले शोषण, बेचबिखन र तस्करी विरुद्धको अधिकार
- /:§f* *त-12* _ कामको अधिकार
- /:§f* *त-13* _ सामाजिक सुरक्षा र अन्य सामाजिक संरक्षणका उपायहरूको अधिकार
- /:§f* *त-14* _ स्तरीय जीवन बाँच्च नपाउने अधिकार
- /:§f* *त-15* _ पर्याप्त आवासको अधिकार
- /:§f* *त-16* _ शिक्षाको अधिकार
- /:§f* *त-17* _ स्वस्थ रहने अधिकार
- /:§f* *त-18* _ स्वास्थ्यगत दुर्व्यवहारबाट संरक्षणको अधिकार

<i>/:§fGt-19_</i>	विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकार
<i>/:§fGt-20_</i>	शान्तिपूर्ण भेला र संघसंस्थाको अधिकार
<i>/:§fGt-21_</i>	धर्म नैतिकता र आदर्शको स्वतन्त्रता प्राप्तिको अधिकार
<i>/:§fGt-22_</i>	स्वतन्त्रतापूर्वक आवतजावत गर्ने अधिकार
<i>/:§fGt-23_</i>	शरण खोज्ने अधिकार
<i>/:§fGt-24_</i>	परिवार बसाउने अधिकार
<i>/:§fGt-25_</i>	सार्वजनिक जीवनमा सहभागी हुने अधिकार
<i>/:§fGt-26_</i>	सांस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने अधिकार
<i>/:§fGt-27_</i>	मानव अधिकार प्रवर्धन गर्ने अधिकार
<i>/:§fGt-28_</i>	प्रभावकारी उपचार र सम्बोधनको अधिकार
<i>/:§fGt-29_</i>	उत्तरदायित्व
अतिरिक्त	सुभाषहरू

जकार्ता सिद्धान्तप्रति हस्ताक्षर गर्नेहरू

जकार्ता सिद्धान्तको परिचय

सम्पूर्ण मानव जातिहरू जन्मदैं स्वतन्त्र हुन्छन् र प्रतिष्ठा र अधिकारमा समान छन् । सम्पूर्ण मानव अधिकारहरू विस्व व्यापी, अन्तरनिर्भर , अभिभाज्य तथा अन्तर सम्बन्धित हुन्छन् यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचान प्रत्येक व्यक्तिको मानवता र प्रतिष्ठाको महत्व पुर्ण पाटो हो र यीनलाई भेदभावको आधार बनाइनु हुँदैन।

सबै यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरू अन्य व्यक्ति सरह पूर्ण सम्मान र प्रतिष्ठताका हकदार भएको कुरा सुनिश्चित गर्न धेरै प्रगतिहरू हासिल भएका छन् । धेरै राज्यहरूमा सबै यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगर्ने र लैङ्गीक समानताको प्रत्याभूति दिने कानून र संविधानको व्यवस्था गरिएको छ ।

तथापि, कुनै पनि व्यक्तिको वास्तविक वा ग्रहण गरिएको यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा हुने श्रृंखलाबद्ध मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरूले विश्वव्यापी रूपमा नै चिन्तालाई बढाएको छ । यस अन्तर्गत गैह्र कानूनी हत्या, यातना र अमानवीय व्यवहार, यौन हिंसा तथा बलात्कार, गोपनियताको अतिक्रमण, स्वेच्छाचारी धडपकड, रोजगार र शिक्षाका अवसरहरूबाट बञ्चित गर्नुका साथै अन्य मानव अधिकारको उपभोग गर्ने कुरामा समेत गम्भीर भेदभावहरू पर्दछन् । यी भेदभावहरूलाई प्रायः जसो जातीयता, उमेर, धर्म, अपाङ्गता वा आर्थिक, सामाजिक वा अन्य स्थितिका आधारमा हुने घृणा, हिंसा, भेदभाव र बहिस्करणले थप जटिल तुल्याएको हुन्छ ।

धेरै राज्य एवम् समाजहरूमा व्यक्तिहरूमाथि प्रथा कानून र हिंसा लादेर यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचान सम्बन्धी विचार लादेका हुन्छन् र उनीहरूले आफ्नो परिचय कसरी

दिन्छन् र व्यक्तिगत सम्बन्धमा कस्तो अनुभव गर्छन् भन्ने कुरा नियन्त्रण गर्न कोशिश गर्छन् । लैङ्गीकतामा आधारित हिंसा र असमानताका पछाडि यौनिकताको निगरानी नै महत्वपूर्ण प्रेरक तत्वको रूपमा छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय प्रणालीले परिवार, समाज र समुदायमा हिंसा विरुद्ध र लैङ्गीक समानताको समर्थन तर्फ महत्वपूर्ण फड्को मारेको छ । यसका अतिरिक्त, संयुक्त राष्ट्र संघिय मानव अधिकार संयन्त्रले सबै व्यक्तिहरूलाई यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचान को आधारमा हुने भेदभाव विरुद्ध प्रभावकारी संरक्षण राज्यको दायित्व भएको कुरा जोड्दा रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । तथापि, यौन अभिमुखीकरण तथा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा भएका मानव अधिकार हिंसाको विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिक्रियाहरू क्षतविक्षत र खण्डित रहेका छन् ।

(१) यौनिक भुकाव भन्नाले हरेक व्यक्तिले अर्को समान लिंगी, भिन्न लिंगी वा दुवै लिंगीसँग गहन संवेगात्मक, भावनात्मक तथा यौनका आकर्षण र निकतम तथा यौन सम्बन्ध राख्न सक्ने क्षमतालाई बुझ्नु बुझाउनु पर्दछ ।

(२) लैङ्गीक पहिचान भन्नाले हरेक व्यक्तिले अन्तस्करणमा ,व्यक्तिगत रूपमा अनुभव गरेको लैङ्गीक पहिचान हो जसमा व्यक्तिगत शारीरिक संवेदना (जसमा, स्वतन्त्रपूर्वक छनोट गरिएको हकमा, शारीरिक स्वरूपको परिवर्तन र स्वास्थ्यगत शल्यक्रिया वा अन्य माध्यमबाट गर्ने कुरा पर्दछ) का साथै, व्यक्ति जन्मदै निरुपण गरिएको लैङ्गीक निरुपणसँग मेल खाने वा नखाने अवस्था, पहिचानका अभिव्यक्ति गर्ने पोशाक, बोलीचाली वा व्यवहार समेत पर्दछन् ।

यी कमी कमजोरीहरूलाई सम्बोधन गर्नका लागि अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको कार्यन्वयनकालागि विस्तृत र भरपर्दो दलबलको आवश्यकता छ । सबै व्यक्तिहरूकालागि समपूर्ण मानव अधिकारको समान ढङ्गबाट र भेदभाव बिना संवर्धन र संरक्षण गर्न राज्यको दायित्व विद्यमान अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानून अन्तरगत रहीस्पष्ट पार्ने र सँकलन, सँपादन गर्ने काम जटिल छ ।

अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धि संस्थाहरूको सञ्जालको प्रतिनिधित्व गर्ने आइ.सि.जे. र मानव अधिकारकालागि अन्तराष्ट्रियसेवाले यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचान मा आधारित भेदभाव विरुद्ध अन्तराष्ट्रिय कानूनमा आधारीत मानव अधिकार उलङ्घनका घटनाहरू प्रती राज्यको दायित्व समेत बृहद रूपमा स्पष्ट पार्नकालागि कानूनी सैद्धान्तिक सामग्रीको विकास गर्ने परियोजना सञ्चालन गरेका छन् ।

गन्यमान्य एवं भद्र भलाद्मी मानव अधिकार विदहरूले यी सिद्धान्तहरूलाई मस्यौदा गरि विकास, छलफल र छर्लङ्ग पारेको छन्। सन् २००६को नवेम्बर ६ देखि ९ सम्म इन्डोनेसिया, जकार्ताको गाजामादा विश्वविद्यालयमा सम्पन्न मानव अधिकार कानून सम्बन्धि विविध क्षेत्रहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने विभिन्न २५ राष्ट्रहरूका २९ विज्ञहरूको भेलाले यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचान सम्बन्धमा अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको प्रयोग सम्बन्धि जकार्ता सिद्धान्तलाई सर्वसम्मतिबाट पारित गरेकोछ ।

उक्त भेलाका समाधिक्षक प्रा. माइकल ओ फ्लार्टी ले यी सिद्धान्तहरूलाई मस्यौदा गर्न र पुनरावलोकन गर्न अतुलनीय योगदान पुऱ्याएकाछन् । वहाँको अथक प्रयास र प्रतिवद्धता यसको प्रकृयाको सफलताको लागि अतुलनीय रहेकोछ ।

यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानका सवालमा मानव अधिकार सम्बन्धि मापदण्ड र प्रयोगका सम्बन्धमा जकार्ता सिद्धान्तले बृहद रूपमा सम्बोधन गर्दछ । मानव अधिकार को कार्यन्वयन गर्ने राज्यको प्रथमिक दायित्वलाई यो सिद्धान्तले अझ पुष्टि गरेको छ । हरेक सिद्धान्तहरूप्रति राज्यको दायित्वहरू सिफारिस समेत गरेको छ । त्यसो भएतापनि विज्ञहरूले

मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनकालागि अन्य पात्रहरुको दायित्व रहेको कुरामाथि जोड दिएका छन् । राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरु , आम सञ्चार, गैरसरकारी संस्थाहरु तथा दाताहरु, संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार निकाय लगायत अन्य पात्रहरुकालागि यस सिद्धान्तमा अतिरिक्त सिफारिसहरु समावेश गरिएका छन् ।

यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानका का सवालमा विद्यमान अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको स्थितीलाई जकार्ता सिद्धान्तले प्रतिविम्बित गरेको कुरा माथी सबै विज्ञहरुले सहमति जनाएका छन् । साथै, मानव अधिकार कानूनमा क्रमिक रुपमा विस्तार हुँदै गैरहेकोले राज्यको दायित्व थप हुन सक्ने कुरामा समेत सहमत छन्।

सम्पूर्ण राज्यहरुले मान्ने पर्ने बाध्यकारी अन्तराष्ट्रिय कानूनी मापदण्डलाई जकार्ता सिद्धान्तले पुष्टि गर्दछ । यी सिद्धान्तले सम्पूर्ण मानिसहरु जन्मँदै स्वतन्त्र हुने र अधिकार र प्रतिष्ठामा समान भएको कुरा स्वीकारेकोले सुनौलो भविष्यको दिशाबोध गरेकोछ ।

सोनिया ओनुफर कोरिया

भिटिट् मुर्तबोर्न

सहअध्यक्ष

सह अध्यक्ष

प्रस्तावना

हामी, अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानून र यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानका बिज्ञहरुको अन्तराष्ट्रिय समुह ।

प्रस्तावना

स्मरणीय छ, सबै व्यक्ति जन्मजात सम्मान एवम् अधिकारमा स्वतन्त्र र समान छन् तथा जाति, वर्ण, लिंग, भाषा, धर्म, राजनैतिक वा अरु विचार, राष्ट्रिय अथवा अन्य अधिस्थानका आधारमा कुनै पनि भेदभाव विना मानव अधिकारको उपयोगको हकदार हुन्छन् ।

कटु सत्य यो छ की, संसारको सबै क्षेत्रहरुमा यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा व्यक्तिहरुको विरुद्ध हिंसा, अवहेलना, भेदभाव, पृथकीकरण, कलंक तथा पूर्वाग्रह लक्षित गरिएको हुन्छ र यी अनुभवहरुलाई लिङ्ग, वर्ण, धर्म, अपाङ्गता, आर्थिक तथा स्वास्थ्य स्थितीको आधारमा गरिने भेदभावले समेत थप जटिल तुल्याएको हुन्छ र त्यस्ता हिंसा, अवहेलना, भेदभाव, पृथकीकरण, कलंक तथा पूर्वाग्रहले पिडितहरुको प्रतिष्ठा र आत्मसम्मानलाई निस्तेज गदर्छ र सामुदायिक अपनत्वलाई समेत कमजोर तुल्याइ धेरैलाई आफ्नो परिचय लुकाइ त्रासपूर्ण तथा अदृश्य रुपमा जीवन जीउन बाध्य गराउँछ।

यो कुरामा ध्यानआकर्षण गरिन्छ की, ऐतिहासिक रुपमा मानिसहरुले आफु महिला वा पुरुष समलिङ्गी वा दोहोरो यौनिक भएकोले वा ग्रहण गरेकोले, उमेर पुगेका समान लिङ्ग भएकाहरु संगको यौन आचरणले, वा तेस्रो यौनिक, तेस्रो लैङ्गीक वा द्विलिङ्गी व्यक्ति भएको वा सोको रुपमा हेरिने भएकोले, केहि समाजमा यौनिक

भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचान को आधारमा चिनिने गरिएको सामाजिक समुहमा राखिएकोले यस्ता मानव अधिकार हननका घटनाहरु भोगिरहेका छन् ।

यौनिक भुकाव भन्नाले हरेक व्यक्तिले अर्को समान लिंगी, भिन्न लिंगी वा दुवै लिंगीसँग गहन संवेगात्मक, भावनात्मक तथा यौनका आकर्षण र निकटतम तथा यौन सम्बन्ध राख्न सक्ने क्षमतालाई बुझ्नु बुझाउनु पर्दछ ।

लैङ्गीक पहिचान. भन्नाले हरेक व्यक्तिले अन्तस्करणमा, व्यक्तिगत रूपमा अनुभव गरेको लैङ्गीक पहिचान हो जसमा व्यक्तिगत शारीरिक संवेदना (जसमा, स्वतन्त्रपूर्वक छनोट गरिएको हकमा, शारीरिक स्वरूपको परिवर्तन र स्वास्थ्यगत शल्यक्रिया वा अन्य माध्यमबाट गर्ने कुरा पर्दछ) का साथै, व्यक्ति जन्मदैं निरुपण गरिएको लैङ्गीक निरुपणसँग मेल खाने वा नखाने अवस्था, पहिचानका अभिव्यक्ति गर्ने पोशाक, बोलीचाली वा व्यवहार समेत पर्ने कुरा बुझ्नु बुझाउनु पर्दछ ।

यो कुरा विचारयोग्य छ की, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनले यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानको आधारबिना नै हरेक व्यक्तिले सबै खाले मानव अधिकारहरुको पूर्ण उपभोग गर्न पाउने कुरालाई सुनिश्चित गर्दछ र विद्यमान मानव अधिकार लागू गरिँदा भिन्न यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको अनुभव तथा विशेष परिस्थितिहरु पनि ध्यानमा राखिनुपर्दछ र बालबालिकासम्बन्धी सबै कार्यहरुमा बालबालिकाको रुचि नै प्रमुख मानिनेछ साथै आफ्नो व्यक्तिगत धारणा बनाउन सक्षम बालबालिकाले ती विचारहरु/धारणाहरु स्वतन्त्र रूपमा अभिव्यक्त गर्ने अधिकार राख्दछन् र त्यस्ता अभिव्यक्तिहरुलाई बालबालिकाको उमेर र परिपक्वता अनुरूप मान्यता दिइनुपर्दछ ।

तथ्य यो छ की, अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनले मानव, नारिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनैतिक तथा सामाजिक अधिकारको पूर्ण उपभोगमा हुने भेदभावलाई कडा रूपमा निषेध गर्दछ र यौन अधिकार, यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानप्रतिको

सम्मान भनेको महिला र पुरुषबीचको समानताको अभिन्न अंग हो राज्यले कुनै एउटा लिङ्गको आधारमा उच्च र निच छुट्याउने भेदभावपूर्ण चलनहरूलाई वा महिला वा पुरुषको पक्षपातपूर्ण भूमिकाहरूलाई निर्मूल गर्नका लागि उपायहरू अपनाउनुपर्दछ र अर्को महत्वपूर्ण तथ्य यो पनि छ की, अन्तर्राष्ट्रिय समुदायले जोडजबरजस्ती, भेदभाव तथा हिंसात्मक भई यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य लगायत उनीहरूको यौनिकतासँग सम्बन्धित सवालहरूमा व्यक्तिको स्वतन्त्र तथा जिम्मेवारीपूर्वक निर्णयहरू लिन सक्ने अधिकारलाई पनि मान्यता दिएको छ ।

यो कुरा ध्यानमा राख्नु पर्छ की, विविध यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानका व्यक्तिहरूको जीवन र अनुभवहरूमा समेत अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको उपयोगिता रहेको कुरा जोडदार एवं नियोजित ढङ्गबाट अभिव्यक्त गर्नु मुल्यवान हुन्छ।

यो कुरा स्वीकार्नु पर्छ की, यस्ता अभिव्यक्तिहरू विद्यमान अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारकानून सङ्गत छन् र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको विस्तार सँगै विविध क्षेत्र र समयका विभिन्न यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानका व्यक्तिका जिवन र अनुभवलाई उर्पयुक्त हुने गरि यी सिद्धान्तलाई निरन्तर समिक्षा गर्नु पर्दछ ।

नोभेम्बर ६ देखि ९ २००७ मा जकार्ता, इण्डोनेशियामा भएको विज्ञहरूको बैठकले यी सिद्धान्तहरू ग्रहण गरेको घोषणा गर्दछ ।

पेज १०

सिद्धान्त - १ विश्वव्यापी मानव अधिकारको उपभोग गर्न पाउने अधिकार

सबै व्यक्ति जन्मदा स्वतन्त्र हुन्छन् र प्रतिष्ठा र अधिकारमा समान छन् । सबै खाले यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचान भएका सबै व्यक्तिहरूले सबै खाले मानव अधिकारको उपभोग गर्न स्वतन्त्र छन् ।

राज्यहरूले

(क) आफ्नो राष्ट्रिय संविधान र सम्बन्धित कानूनहरूमा सबै खाले मानव अधिकारको विश्वव्यापकता, अन्तरसम्बन्ध, अन्तरनिर्भरता र अभिभाज्यताको सिद्धान्तलाई आत्मसात् गर्दै सबैखाले मानव अधिकारको उपभोग गर्न व्यावहारिक प्रयासहरूको प्रत्याभूति दिनेछ ।

(ख) सबै खाले मानव अधिकारको विश्वव्यापी उपभोगलाई सहज तुल्याउन/एकरूपता ल्याउन फौजदारी कानून लगायत अन्य सम्बन्धित कानून समेत संशोधन गर्नेछ ।

(ग) व्यक्तिको लैङ्गीक पहिचान र यौनिक भुकावको परवाह नगरी सम्पूर्ण व्यक्तिले सम्पूर्ण मानव अधिकारको उपभोग गर्नका लागि शिक्षा र जनचेतना सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने छ ।

(घ) लैङ्गीक पहिचान र यौनिक भुकाव लगायत मानव पहिचानको सम्पूर्ण पक्षको राज्यको अन्तरसम्बन्ध र अभिभाज्यतालाई मान्यता दिने बहुलवादी दृष्टिकोणलाई राज्यकौ नीति र निर्णय प्रक्रियामा एकीकृत गर्नेछ ।

सिद्धान्त -२

समानता र भेदभाव विरुद्धको अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा हुने कुनै पनि भेदभाव विना मानव अधिकारको उपभोग गर्न हरेक व्यक्ति स्वतन्त्र छ । सबै व्यक्तिहरू कानूनका अगाडी समान छन् र यस्ता कुनै पनि भेदभाव विना, अन्य कुन मानव अधिकारको उपभोगमा असर पारेको खण्डमा

पनि कानूनको संरक्षणका समान भागीदार हुन्छन् । कानूनले यस्ता कुनै पनि भेदभावलाई निषेध गर्नेछ, र यस्ता कुनै पनि भेदभाव विरुद्ध समान र प्रभावकारी संरक्षणको प्रत्याभूति दिनु पर्दछ।

यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा हुने भेदभाव भन्नाले यस्तो कुनै पनि भेद, पृथकीकरण, प्रतिबन्ध वा प्राथमिकता बुझिन्छ, जसले कानूनका अगाडी स मानतालाई वा कानूनको अगाडि समान संरक्षणलाई समान आधारमा मौलिक स्वतन्त्रता र सम्पूर्ण मानव अधिकारहरूको मान्यता, उपभोग वा प्रयोगलाई रद्द गर्ने वा क्षति पुऱ्याउने उद्देश्य वा प्रभाव हुन्छ । यौन अभिमुखीकरण र लैङ्गीक पहिचानको आधारमा हुने भेदभावलाई लिङ्ग, जात, उमेर, धर्म, अपाङ्गता, स्वास्थ्य तथा आर्थिक स्थितिका आधारमा हुने भेदभावले थप जटिल तुल्याएको हुन्छ ।

राज्यहरूले :

(क) यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा समानता र अविभेदको सिद्धान्तहरूलाई आफ्नो देशको संविधानमा अथवा कानूनमा उचित तवरले अपनाउने छ । यसो गर्न संभव नभएको खण्डमा राज्यले यी सिद्धान्तको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कानूनी संसोधन तथा प्रचलित ऐन कानूनलाई उचित रूपले व्याख्या गर्ने छन् ।

(ख) कानूनले मान्यता दिएको उमेर पुगेका समान लिङ्ग भएका व्यक्तिहरू बीच आपसी सहमतीमा हुने यौन जन्य कृयाकलापलाई अपराध मान्ने कुनै पनि कानून वा त्यस्ता कानूनी प्रयोजनको खारेजी गर्ने र त्यस राज्यको कानूनले तोकेको उमेरको हद असमान लिङ्ग भएका व्यक्ति सरह नै समान लिङ्ग भएका व्यक्तिहरूको हकमा समेत लागु गर्ने छ ।

(ग) यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा सार्वजनिक र नीजि जीवनका पक्षहरूमा भेदभावजन्य कानूनलाई निषेध र उन्मुलन् गर्नको लागी अनुकूल उपायहरू र कानूनी प्रयोजनहरू पारित गर्ने छ ।

(घ) विविध यौनिक भुकाव भएका व्यक्तिहरूको यथेष्ट विकास सुनिश्चित गर्न र यस्ता व्यक्ति वा समुहहरूलाई मानव अधिकारको समान उपभोग एवं प्रयोगको प्रत्याभूति दिन आवश्यक भएमा उचित कदमहरू अपनाउने छ । त्यस्ता कदमहरू भेदभावजन्य ठहरिने छैनन् ।

(ड) यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा गरिने भेदभावको सम्पूर्ण प्रतिक्रियाहरूमा अन्य भेदभावहरू भन्दा कुन तरिकाबाट फरक हुन्छ, भन्ने कुराको लेखाजोखा गर्ने छ ।

(च) कुनै पनि लैङ्गीक अभिव्यक्ति वा यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिको हिनता बोध वा गुणवतामा आधारित विचार, भेदभाव, पक्षपाति धारणा, उन्मुलन गर्नका लागि शिक्षा र तालिम सम्बन्धि कार्यक्रम लगायत सम्पूर्ण उपयुक्त कदम उठाउने छ ।

सिद्धान्त ३

कानूनका अगाडी मान्यताको अधिकार

हरेक व्यक्तिलाई समाजको हरेक क्षेत्रमा व्यक्तिको रूपमा कानून समक्ष आफूलाई चिनाउने अधिकार हुन्छ । विविध यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिले आफ्नो जीवनका सम्पूर्ण पक्षहरूमा कानूनकै उपभोग गर्नेछन् । हरेक व्यक्तिको स्वपरिभाषित लैङ्गीक पहिचान र यौनिक भुकाव उनीहरूको पहिचानको अभिन्न अङ्ग हो र आत्मनिर्णय, प्रतिष्ठा र स्वातन्त्रताको सम्बन्धमा आधारभूत पक्ष हो । व्यक्तिहरूको लैङ्गीक पहिचानलाई कानूनी मान्यता दिनका लागि हर्मोनल वा निःसंक्रामक उपचार वा अन्य चिकित्सकीय पद्धती वा यौनिक पुनर्निरूपण शल्यक्रिया गर्न कसैलाई पनि बाध्य तुल्याइने छैन । विवाह र अभिभावकत्वलाई लैङ्गीक पहिचानको परिचय दिनकालागि कानूनी बाधा पुऱ्याउने मापदण्डका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने छैन । कसैलाई पनि उनीहरूकै यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान लुकाउन, दमन गर्न, वा इन्कार गर्न बाध्य तुल्याइनेछैन ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा भेदभाव विना नै हरेक व्यक्तिले कानून उपभोग गर्न सक्ने अधिकार निर्धिष्ट हुनु पर्दछ र आफूले आर्जेको सम्पत्ति (पुख्यौली लगायत) को बेचबिखन गर्न, व्यवस्थापन गर्न, स्वामीत्व कायम गर्न, संधीसम्भौताहरू गर्न, सट्टापट्टा गर्ने अधिकारको निर्वाद उपभोग गर्ने वातावरणलाई सुनिश्चित गर्नेछ ।

(ख) हरेक व्यक्तिले स्वनिर्णय गरेको लैङ्गीक पहिचानको पूर्ण सम्मान र कानूनी मान्यता दिन आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासकीय तथा अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(ग) जन्म दर्ता प्रमाणपत्र, पार्सपोर्ट (राहदानी), नागरिकता प्रमाणपत्र, मतदाता प्रमाणपत्र र अन्य परिचय दिने सरकारी दस्तावेजहरूमा हरेक व्यक्तिद्वारा स्वनिर्णित लैङ्गीक पहिचानलाई सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासकीय तथा अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(घ) सम्बन्धित व्यक्तिको गोपनीयता र प्रतिष्ठालाई सम्मान गर्दै त्यस्ता कार्यविधिहरू दक्ष, निस्पक्ष तथा भेदभावरहित छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

(ङ) यदि कानून वा नितिले व्यक्तिको लिङ्गको आधारमा पृथकीकरण र पहिचान खोजेमा सम्पूर्ण वातावरण/अवस्थामा उनीहरूको परिचयात्मक दस्तावेजमा हुने परिवर्तनलाई मान्यता दिईने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(च) लैङ्गीक संक्रमण वा पुनरनिरूपणबाट गुज्रिरहेका सम्पूर्ण व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सहयोग प्रदान गर्न उनीहरू प्रति लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने छ ।

. सिद्धान्त ४

बाँच्न पाउने अधिकार

सबैको बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित हुन्छ । कसैलाई पनि यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमासमेत बलजपती बाँच्न पाउने अधिकारबाट बञ्चित गरिने छैन । यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा वा कानून अनुसार उमेर पुगेका व्यक्तिहरू बीच सहमतीमा हुने यौन जन्य कृयाकलापलाई लिएर कसैलाई पनि मृत्यु दण्डको सजाय दिईने छैन ।

राज्यले

(क) कानूनी रूपमा उमेर पुगेका समान लिङ्ग भएका व्यक्तिहरू बीच सहमतीमा हुने यौन जन्य कृयाकलापलाई प्रतिबन्धित तुल्याउने वा निशेध गर्ने वा निषेधकारी प्रभाव पार्ने सम्पूर्ण अपराधलाई खारेज गर्ने र माथि उल्लेखित प्रयोजनहरू खारेज नगरेसम्म कुनै पनि व्यक्तिलाई त्यस्ता कानून अन्तर्गत मृत्युदण्ड दिने छैन ।

(ख) कानूनी रूपमा उमेर पुगेका व्यक्तिहरू बीचमा सहमतीमा भएको यौन जन्य कृयाकलापहरूलाई लिएर सजाय भोगी रहेका वा सजाय कुरीरहेका व्यक्तिहरूलाई रिहा गर्नुका साथै मृत्युदण्डको सजाय समेत हटाउने छ ।

(ग) यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानमा आधारीत व्यक्तिहरु माथि राज्यद्वारा प्रयोजित वा राज्यद्वारा परिचालित आक्रमणहरु बन्द गर्ने र त्यस्ता आक्रमण चाहे कुनै सरकारी अधिकारीहरु वा अन्य कुनै व्यक्ति वा समुहबाट भएको किन नहोस्, सोको कडाइका साथ अनुसन्धान गरी उपयुक्त प्रमाण जुटेको खण्डमा त्यस्ता व्यक्तिहरु उपर मुद्दा चलाई कारवाही गर्नुका साथै सजाय दिने छ ।

सिद्धान्त ५

बैयक्तिक सुरक्षाको अधिकार

यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी सबै व्यक्तिहरुलाई सरकारी अधिकारी वा अन्य कुनै व्यक्ति वा समुहले शारिरीक रुपमा चोट पुऱ्याउने वा अन्य कुनै हिंसा विरुद्ध राज्यद्वारा बैयक्तिक सुरक्षाका संरक्षणको अधिकार हुन्छ ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान संग सम्बन्धित सबैखाले हिंसा एवं भौतिक आक्रमण निरोध गर्ने र संरक्षण दिन आवश्यक सम्पूर्ण सुरक्षात्मक तथा अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानमा आधारित कुनै व्यक्ति, समुह, एवं परिवार समेतको कुनै पनि हिंसाको धम्की/चेतावनी वा त्यस्तो हिंसालाई उक्साउने कामलाई अनुकूल हुने फौजदारी सजायको व्यवस्था गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवम् अन्य उपायहरु अपनाउनेछ ।

(ग) त्यस्ता हिंसाहरुलाई सामान्य तुल्याउनका लागि पिडितको यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानलाई वाहनाको रुपमा प्रयोग गरिने छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासकीय एवं अन्य उपायहरु अवलम्बन गरिनेछ ।

(घ) यस्ता हिंसाका घटनाहरु माथि कडाइका साथ अनुसन्धान गरी, मुद्दा चलाई, कारवाही गरी, आवश्यक सजाय दिने छ साथै पिडितहरुलाई पनि आवश्यक उपचारात्मक विधिका साथै उचित क्षतिपुर्ति दिने छ ।

डं) यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानको आधारमा हुने हिंसा, भेदभाव र पक्षपातीपूर्ण व्यवहारहरु रोक्नका लागि वास्तविक एवं संभाविक पिडक र सर्वसाधारण प्रति लक्षित जनचेतना जगाउनै अभियानहरु संचालन गर्ने छ ।

सिद्धान्त ६

गोपनीयताको अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान जेसुकै भएता पनि सम्पूर्ण व्यक्तिहरु गैरकानूनी एवं बलजपती हस्तक्षेप बिनाको गोपनीयताको अधिकार उपभोग गर्न स्वतन्त्र छन् । जसमा परिवार सम्बन्ध, घर वा अन्य पत्रचार वा मान र इज्जतमा कुनै पनि गैरकानूनी आक्रमण विरुद्धको संरक्षण सुनिश्चित गरिएको हुन्छ । गोपनीयताको हक भन्नाले कुनै पनि सुचनालाई सार्वजनिक गर्ने नगर्ने कुरा र त्यस्ता कुराहरु भित्र यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचान र कुनै व्यक्तिको आफ्नो शरीर र सहमतीमा हुने अन्य यौन जन्य कृयाकलापहरु र अन्य व्यक्तिहरु संगको सम्बन्धमा गरिने निर्णय र छनौट पनि पर्दछन् ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान जेसुकै भएता पनि कानूनीरूपमा उमेर पुगेका व्यक्तिहरु बीच हस्तक्षेप बिना सहमतिमा हुने यौन जन्य कृयाकलाप लगायत, मानवीय सम्बन्ध हरु,नितान्त व्यक्तिगत निर्णयहरु, गोप्य पक्षहरुसम्बन्धि अधिकारहरु हरेक व्यक्तिले उपभोग गर्न पाउनु पर्ने कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक तथा अन्य उपायहरु अपनाउनेछ।

(ख) कानूनी रूपमा उमेर पुगेका समान लिङ्ग भएका व्यक्तिहरुबीच सहमतीमा हुने यौन जन्य कृयाकलापहरुलाई अपराधिकरण गर्ने कानूनको खारेजी गर्ने तथा कानूनी उमेरको हद समान लिङ्ग भएका वा असमान लिङ्ग भएका दुबै खाले व्यक्तिहरुमा एउटै कानूनी प्रावधान लागु हुन्छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ग) कानूनी रूपमा उमेर पुगेका समान लिङ्ग भएका व्यक्तिहरु बीच हुने यौन जन्य कृयाकलापलाई गैरकानूनी ठहर्‍याउने वा अपराध ठहर्‍याइ सामान्य फौजदारी कानून लागु गरेको छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ।

(घ) लैङ्गीक पहिचान अभिव्यक्त गर्ने कुनै पनि कुरा जस्तै लवाई, बोलीचाली, पोशाक, वा शरीरको माध्यमबाट कुनै पनि व्यक्तिलाई आफ्नो लैङ्गीक पहिचान बदल्न र अभिव्यक्त गर्न निषेध गर्ने वा अपराधिकरण गर्ने कुनै पनि कानूनलाई खारेज गर्ने छ ।

(ङ) उमेर पुगेका व्यक्तिहरुबीच सहमतिमा भएको यौन जन्य कृत्याकलापलाई अपराध ठहर्‍याई बन्दी बनाईएको र गिरफ्तार गरिएको भएमा त्यस्तो गिरफ्तारी लैङ्गीक पहिचान संग सम्बन्धीत भएको खण्डमा त्यस्ता व्यक्तिहरुलाई रिहा वा कैदमुक्त गर्ने छ ।

(च) लैङ्गीक पहिचान वा यौनिक भुकावको सम्बन्धमा कोसँग कहिले र कसरी सुचना खोल्ने भन्ने कुरा छनौट गर्ने अधिकार र त्यस्ता सुचनाको जबरजस्ती सार्वजनिकीकरण वा सार्वजनिक गर्ने धम्कीबाट संरक्षणको अधिकार सम्पूर्ण व्यक्तिहरुलाई सुनिश्चित गर्ने छ ।

सिद्धान्त ७

बलजपती स्वतन्त्रतामाथि बन्देज लगाउने कार्य विरुद्धको अधिकार

कसैलाई पनि बलजपती गिरफ्तारी वा नजरबन्दीमा राखिने छैन । यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा चाहे अदालतद्वारा जारी आदेश होस् वा अन्य अधिकारी द्वारा हुने गिरफ्तारी वा नजरबन्द होस् , त्यसलाई बलजपती गिरफ्तारी मानिनेछ । व्यक्तिको यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानको पर्वाह नगरी हरेक व्यक्तिले आफूलाई कैद गरीएको कारण र लगाइएको आरोप र त्यसको प्रकृतिबारे समानताका आधारमा सूचना पाउने अधिकार राख्दछ । कुनै कसुर लगाइएको खण्डमा अदालती प्रक्रिया सुरु गर्न वा स्थापित गर्नका लागि न्यायिक अधिकारी समक्ष उपस्थित गराई गिरफ्तारी वा नजरबन्द गरिएको तथ्य कानून संगत भएको कुरा निर्णय गर्नु पर्दछ ।

राज्यले

(क) पक्षपाती भए गिरफ्तार गर्न सघाउने, ठाउँ दिने वा अस्पष्ट वा दोहोरो अर्थ लाग्ने शब्द प्रयोग भएको कानूनी प्रयोजनहरुको निमूल गरी यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा कसैलाई पनि कुनै पनि हालतमा गिरफ्तारी नगरिने भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनीक तथा अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) व्यक्तिको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको पर्वाह नगरी हरेक व्यक्तिले आफू आफूलाई कैद गरिएको कारण र लगाइको आरोप र त्यसको प्रकृति बारे समानताका आधारमा सूचना पाउने अधिकार सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक तथा अन्य उपायहरू अपनाउनेछ ।

(ग) व्यक्तिको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा हुने बलजपती गिरफ्तारी वा नजरबन्दीको विरुद्ध कानून पालना गराउने अधिकारी र प्रहरीहरूलाई यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानको सम्बन्धमा शिक्षित तुल्याउन जनचेतना मुलक तालिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने छ ।

(घ) सम्पूर्ण गिरफ्तारी तथा पक्राउका अभिलेख दुरुस्त र अध्यावधिक रुपमा गर्ने जसमा गिरफ्तारीको कारण, समय र स्थान किटान वा उल्लेख गरिएको हुनु पर्दछ र व्यक्तिको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानबाट उत्प्रेरित गिरफ्तारी वा पक्राउको पहिचान गर्न प्रयाप्त कार्यादेश भएका र साधन सम्पन्न निकायहरूलाई सम्पूर्ण गिरफ्तारी र बन्दीको स्वतन्त्र सुपरिवेक्षणको सुनिश्चित गर्ने छ ।

सिद्धान्त ८

निष्पक्ष सुनुवाईको अधिकार

कानूनद्वारा स्थापित स्वतन्त्र, निष्पक्ष एवं सक्षम अदालतमा सार्वजनिक वा निष्पक्ष सुनुवाईको अधिकारको हरेक व्यक्ति भागीदार हुन्छ र आफ्नो अधिकार एवं कर्तव्य/जिम्मेवारीको निर्णय गर्दा मुद्दा हाल्दा उनीहरू विरुद्ध कुनै पनि फौजदारी आरोपका निर्णय गर्दा यौन अभिमुखीकरण र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा पक्षपात वा भेदभाव गरिनु हुँदैन ।

राज्यले

(क) अधिकार र कर्तव्य निर्धारण गर्ने नागरीक र फौजदारी कारवाहीको वा न्यायिक प्रक्रियाको सबै चरणमा न्यायिक र प्रशासनिक काम कारवाहीको तहमा लैङ्गीक पहिचान र

यौनिक भुकावका आधारमा गरिने पक्षपातपूर्ण व्यवहारलाई उन्मूलन र निषेध गर्ने र यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानको कारण देखाई कसैको पनि पक्ष, अधिवक्ता, साक्षी नितिनिर्माताको विरोध गरिने छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नकालागी आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनीक तथा अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानद्वारा प्रेरित पूर्ण/आंशिक रूपले सञ्चालन गरिएका कानूनी प्रक्रिया वा फौजदारी कारवाहीविरुद्ध व्यक्तिहरुलाई संरक्षण दिन आवश्यक सम्पूर्ण मनासिव कदमहरु उठाउनेछ ।

(ग) अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धि मापदण्ड तथा समानता र भेदभावहरु विरुद्धका सिद्धान्त, साथै यौन अभिमुखीकरण र लैङ्गीक पहिचानको सम्बन्धमा समेत न्यायधिषहरु , अदालतका कर्मचारीहरु, अभियोक्ताहरु, अधिवक्ताहरु, तथा अन्यलाई जनचेतना जगाउने तालिम कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने छ ।

सिद्धान्त ९

नजरबन्द/कैद रहदाको अवस्थामा मानविय व्यवहारको अधिकार

स्वतन्त्रता खोसिएका हरेक व्यक्तिहरुलाई मानविय व्यवहार गर्नुकासाथै व्यक्तिको रूपमा पाउने सम्मान तथा व्यवहार गर्नु पर्दछ । यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचान हरेक व्यक्तिको प्रतिष्ठासंग अन्योन्याश्रित ढङ्गबाट जोडिएको विषय हो ।

राज्यले

(क) कैद अवस्थामा यौनिक भुकाव र लैङ्गीक पहिचानका आधारमा बन्दी व्यक्तिहरु थप सिमान्तकृत नहुन् वा हिंसाको जोखिमा नपर्नु, शारिरीक, मानसिक वा यौन दुराचारको भागी नबनाइउन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ख) जेल भित्र रहेका सम्पूर्ण व्यक्तिहरुलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा उनीहरुको विशेष आवश्यकताको पहिचान गर्दै आवश्यक परेको खण्डमा यौनिक पुननिरुपण तथा हर्मोनल वा अन्य उपचार पद्धति तथा एच आई भी /एडस् तथा प्रजनन

स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी लगायतका विषयहरूमा पहुँच र पर्याप्त स्वास्थ्य र परामर्श सेवा प्रदान गर्ने छ ।

(ग) आफ्नो यौनिक भुकाव तथा लैङ्गीक पहिचानको उचित वा अनुकूल हुने स्थानको निर्णयको सम्बन्धमा सबै कैदीहरूको सहभागीता भएको कुराको सम्भाव्य हदसम्म सुनिश्चित गरिनेछ ।

(घ) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान वा लैङ्गीक अभिव्यक्तिको आधारमा हुन सक्ने दुरव्यवहार र हिंसा विरुद्ध संरक्षणका उपायहरू कार्यन्वयन गर्नेछ, र त्यसो गर्दा सामान्य कैदीहरूले अनुभव गरे भन्दा बढी अधिकारमा प्रतिबन्ध नलगाउने अवस्था सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ङ) दम्पतीको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानलाई वास्ता नगरी सम्पूर्ण कैदी र बन्दीहरूलाई आफ्नो वैवाहिक सम्बन्धका नाताभएका व्यक्तिहरूलाई भेट्ने अनुमति समान आधारमा दिईने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(च) राज्य, गैरसरकारी संगठन एवं यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको सम्बन्धमा काम गर्ने संगठनलाई समेत बन्दि गृहमा बन्दीहरूको लागि उपलब्ध गराएकौ सुविधाको स्वतन्त्र अनुगमन गर्ने व्यवस्था प्रदान गर्नेछ ।

(छ) समानता र भेदभाव विरुद्धका सिद्धान्त र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारको मापदण्डको बारेमा, यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको विषयमा समेत जेलका कर्मचारी र अन्य सम्बद्ध अधिकारीहरू र बन्दी प्रक्रियामा संलग्न सार्वजनिक नीजि संगठनहरूलाई समेत जनचेतना र तालिमका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने छ ।

सिद्धान्त १०

यातना, क्रुर, अमानविय र अपमान जन्य सजायँ वा व्यवहार विरुद्ध स्वतन्त्रताको अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका सम्बद्ध कारणहरू समेत हरेक व्यक्तिलाई यातना, क्रुर, अमानविय र अपमान जन्य सजायँ वा व्यवहार विरुद्ध स्वतन्त्रताकौ अधिकार रहेको हुन्छ ।

राज्यले

(क) यातना, क्रूर, अमानविय र अपमान जन्य सजायँ वा व्यवहारका पिडितहरुलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा गरिने वा दिइने यातना तथा क्रूर अमानविय र अपमान जन्य सजायँ वा व्यवहार विरुद्ध र त्यस्तो घटना गर्ने उक्साउने क्रियाकलापहरुबाट समेत निरोध गर्न र संरक्षण प्रवर्धन गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी प्रशासकिय र अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा गरिने वा दिइने यातना तथा क्रूर अमानविय र अपमान जन्य सजायँ वा व्यवहारका पिडितहरु पत्ता लगाउनका लागि आवश्यक सम्पूर्ण मनासिब कदमहरु उठाउने र पिडकलाई आवश्यकता अनुसार सजायँ, हर्जाना र पिडितलाई क्षेतिपूर्ति एवं आवश्यक भएमा स्वास्थ्य र मनोवैज्ञानिक उपचार सहयोग समेत प्रदान गर्ने छ ।

(ग) त्यस्ता गतिविधिहरु गर्न सक्ने वा निरोध गर्ने प्रहरी, जेल कर्मचारी तथा अन्य कर्मचारीहरुका लागि तालिम र जनचेतनाका कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने छ ।

सिद्धान्त ११

सबैखाले शोषण, बेचविखन र तस्करी विरुद्धको संरक्षणको अधिकार

वास्तविक वा गृहण गरिएको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा गरिने शोषण लगायत सबै खाले तस्करी र बेचविखन विरुद्ध हरेक व्यक्ति सुरक्षित हुने अधिकारको भागीदार हुन्छ । तस्करीलाई निरोध गर्न अपनाइएका कदमहरुले गृहण गरेको वा वास्तविक यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान वा यी वा अन्य पहिचानको अभिव्यक्तिका आधारमा हुने असमानता, र भेदभावहरु लगायत जोखिम बढाउने तत्वहरुलाई संबोधन गर्नु पर्दछ । यस्ता उपायहरु तस्करीबाट जोखिममा रहेको व्यक्तिहरुको मानव अधिकारको विरोधाभासी हुनुहुँदैन ।

राज्यले,

(क) सम्पूर्ण मानव जातिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा यौन शोषण लगायत सबै खाले शोषण, बेचविखन र तस्करी विरुद्ध रोकथाम र संरक्षण दिन आवश्यक कानूनी, प्रशासकिय र अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) यस्ता कानूनहरुले त्यस्ता कृयाकलापबाट हानी पुग्ने जोखिममा रहेका पिछडिएका व्यक्तिहरुको स्थितिलाई अभै विगाने छैन वा त्यस्ता व्यक्तिहरुको बानी व्याहोरालाई अपराधीकरण गरिने छैन र कलंकीत तुल्याइने छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ग) वास्तविक वा गृहण गरिएको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा हुने यौन शोषण लगायत तस्करी बेचबिखन र आवास सुविधा, रोजगार तथा सामाजिक सेवाहरुको अभाव लगायत सामाजिक बहिष्करण, भेदभाव, परिवार वा साँस्कृतीक समुदायबाट बहिष्करण, आर्थिक स्वतन्त्रताको अभाव, आवासविहिना, हतोत्साहि तुल्याउने भेदभावजन्य सामाजिक धारणा लगायत सबै खाले शोषणको जोखिम बढाउने तत्वहरुलाई सम्बोधन गर्नका लागि कानूनी शैक्षिक र सामाजिक उपायहरु, सेवा तथा कार्यक्रमहरु संञ्चालन र स्थापना गर्नेछ ।

सिद्धान्त १२

कामको अधिकार

हरेक व्यक्तिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगरी बेरोजगारी विरुद्ध उपयुक्त उत्पादनशिल काम र कार्य सुहाउँदो न्यायोचित र सहज वातावरणको अधिकार हुन्छ ।

राज्यले

(क) सार्वजनिक वा निजी रोजगारको क्षेत्रमा व्यवसायिक तालिम, छनौट वा भर्ना, बढुवा ,निष्काशन कार्यका अन्य सर्त एवं ज्यालाको सम्बन्धमा समेत यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा हुने भेदभावलाई निषेध र उन्मुलन गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी प्रशासनिक तथा अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा सार्वजनिक सेवाको हरेक क्षेत्रमा समान रोजगार तथा उन्नतीका अवसरहरुमा कुनै पनि विद्यमान भेदभावलाई उन्मुलन गर्ने जसमा सबै तहका सरकारी सेवा तथा रोजगारी ,सार्वजनिक कार्यहरु, प्रहरी र सैन्य सेवा समेतमा भेदभाव पूर्ण धारणको सामना गर्न आवश्यक जनचेतानामूलक कार्यक्रमहरु तथा तालिमहरु संञ्चालन गर्ने छ ।

. सिद्धान्त १३

सामाजिक सुरक्षा र अन्य सामाजिक संरक्षणका उपायहरूको अधिकार

हरेक व्यक्तिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव रहित सामाजिक सुरक्षा र अन्य सामाजिक संरक्षणको अधिकार हुन्छ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा कुनै भेदभाव विना नै सामाजिक सुरक्षा एवं संरक्षणको अन्य उपायहरूमा र रोजगारको सुविधा (सुत्केरी विदा) वेरोजागार भत्ता स्वास्थ्य विमा वा सुविधा (लैङ्गीक पहिचान सम्बन्धि आवश्यक शल्य कृयासमेत) अन्य सामाजिक विमाहरू, पति पत्नी वा दम्पती, पारिवारिक सुविधा, किरियासुविधा, पती पत्नी वा दम्पती विमारी वा मृत्युले गर्दा हुने सहयोगका अभावको क्षतिपूर्तिका लागि निवृत्ति भण्डार वा अन्य सुविधाहरूमा समेत पहुँच भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ।

(ख) केटाकेटीहरू वा परिवारका कुनै पनि सदस्यहरूलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा सामाजिक सुरक्षा प्रणाली वा सामाजिक कल्याणकारी प्रयोजनहरूमा भेदभाव पूर्ण व्यवहारको शिकार बनाइने छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ।

(ग) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगरी गरिबी उन्मुलन रणनीति एवं कार्यक्रमहरूले सफलता पाइरहेको कुरा सुनिश्चित गर्नाका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छ।

. सिद्धान्त १४

स्तरीय जीवन बाच्ने पाउने अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगरी हरेक व्यक्तिको प्रयाप्त खाना, सफा पिउने पानी, पर्याप्त सरसफाइ एवं लत्ताकपडा र जीवन स्तरको निरन्तर सुधार लगायत स्तरीय जीवन बाच्ने अधिकार हुन्छ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगरी पर्याप्त खाना, सफा पिउने पानी, पर्याप्त सरसफाई एवं लत्ता कपडा सम्म समान पहुँच भएको कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

सिद्धान्त १५

पर्याप्त आवासको अधिकार

हरेक व्यक्तिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा कुनै भेदभाव नगरी स्तरीय आवास र बलजपती विस्थापन विरुद्ध संरक्षणको अधिकार हुन्छ ।

राज्यले

(क) आवधिक सुरक्षा तथा क्षमता भित्रको बसोवास योग्य, सुलभ, संस्कृतिक रूपले अनुकूल र सुरक्षित आवास, आकस्मीक सुविधा एवं अन्य आवासमा समेत यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान लगायत पारिवारीक वा वैवाहिक स्थितिको आधारमा कुनै भेदभाव नभएको सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकार कानून सँग अमिल्दा उपायहरु र बलजपती विस्थापनबाट संरक्षण दिनका लागि र कुनै पनि बलजपती विस्थापनको शिकार हुन सक्ने व्यक्ति वा धम्की पाएको व्यक्तिलै सोको विरुद्ध संरक्षणको अधिकार उल्लंघन भएको दावि गरेमा, पुर्नस्थापनाको अधिकार, समान वा अझ राम्रो जमीन प्रतिको अधिकार र पर्याप्त आवासको अधिकार यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान र वैवाहिक वा पारिवारीक स्थितिको आधारमा समेत भेदभाव नगरी पर्याप्त र प्रभावकारी कानूनी एवं अन्य उपयुक्त उपचारहरु त्यस्ता व्यक्तिहरुका लागि उपलब्ध छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ग) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगरी हरेक व्यक्तिको पूख्यौली सम्पत्ती, जमिन र आवासको स्वामित्व माथिको समान अधिकार सुनिश्चित गर्ने छ ।

(घ) यौनिक भुकाव र लैंगिक पहिचानका कारण आवासहिनताको सम्भावनालाई बृद्धि गर्ने तत्वहरु (विशेषगरि बालबालिका र युवाहरुका माभ्रमा) साथै सामाजिक पृथकीकरण, घरायसी एवं अन्य खालको हिंसा, भेदभाव, आर्थिक स्वतन्त्रताको अभाव र पारिवारीक एवं साँस्कृतिक समुदायहरुद्वारा बहिस्करण आदिलाई सम्बोधन गर्ने सामाजिक तथा सुरक्षा कार्यक्रमहरु स्थापना गर्ने र छरछिमेकमा सहयोग र सुरक्षा प्रवर्धन गर्नेछ ।

(ङ) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परिणाम स्वरुप आवास विहिनताको समस्या भोगेका वा सामाजिकरुपमा पछि परेकाहरुको आवश्यकताहरु प्रति सम्बन्धित सम्पूर्ण निकाय संवेदनशिल र सचेत छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि तालिम र जनचेतनामुलक कार्यक्रमहरु संचालन गर्नेछ ।

सिद्धान्त १६

शिक्षाको अधिकार

हरेक व्यक्तिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा हुने भेदभाव विना नै शिक्षाको अधिकार हुन्छ र यौन अभिमूखीकरण वा लैङ्गीक पहिचानलाई समेत ध्यान दिनु पर्दछ ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा कुनै भेदभाव विना नै शिक्षा प्रणाली भित्र हरेक विद्यार्थी, शिक्षक र कर्मचारीहरुलाई समान व्यवहार र हरेकको शिक्षामा समान पहुँच छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानुनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

खं) शिक्षालाई हरेक विद्यार्थीको संभाव्य पूर्णतम व्यक्तित्व क्षमता तथा मानसिक एवं शारिरीक क्षमताहरुको विकासमा लगाइने छ र उनीहरुको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आवश्यकतालाई समेत ध्यान दिइनेछ भन्ने कुरा सुनिश्चित छ ।

(ग) विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानलाई ध्यानमा राखी मानव अधिकार प्रतिको सम्मानको विकास गर्ने र केटाकेटीको बाबु आमा र परिवारका सदस्यहरुकै साँस्कृतिक

पहिचान, भाषा तथा मुल्याहरुलाई समेत समझदारी, शान्ति, सहिष्णुता र समानताको भावना अनुसार सम्मान विकास गर्ने तर्फ शिक्षा निर्देशित छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

घ) शिक्षाको विधि, पाठ्यक्रम र स्रोतहरु विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान र अन्य कुराहरुलगायत विशेष आवश्यकता भएको विद्यार्थीहरु र उनीहरुको अभिभावक तथा परिवारका सदस्यहरुको पनि सम्मान र समझदारी बढाउनेतर्फ निर्दिष्ट भएको भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

(ङ) विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका शिक्षक कर्मचारी एवं विद्यार्थीहरुलाई (Bullying) र हतोत्साही गर्ने लगायत विद्यालय वातावरणमा हुने सबै खाले भेदभाव र सामाजिक पृथकीकरणका विरुद्ध निति तथा कानूनले पर्याप्त संरक्षण दिएको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ड) त्यस्ता भेदभाव वा हिंसाबाट पिडित विद्यार्थीहरुलाई संरक्षणको नाममा अझ पछि पारिने छैन र गलहत्याइने छैन र उनीहरुको सर्वोपरि हित पत्ता लगाई सहभागीतात्मक ढंगबाट सम्मान गरिएको छ भन्नेकुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(च) विद्यार्थीको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान र त्यसको अभिव्यक्तिको आधारमा अनुशासन र सजायमा भेदभाव नगरी शैक्षिक संस्कारहरुमा मानव प्रतिष्ठामा आँच नआउने गरी अनुशासनको व्यवस्था गरिएको कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण न्यायिक, प्रशासकिय एव अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(छ) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको पर्वाह नगरी पिडा भोगीसकेका बयस्क र सबैलाई आजीवन शिकाईका लागि अवसर र स्रोतहरुमा पहुँच भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

सिद्धान्त १७

उपलब्ध हुन सक्ने उच्चतम स्तरको स्वास्थ्यको अधिकार

हरेक व्यक्तिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा भेदभाव नगरी उपलब्ध हुन सक्ने उच्चतम स्तरको शारिरीक र मानसिक स्वास्थ्यको अधिकार हुन्छ । यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य यो अधिकारको मौलिक पाटो हो ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा भेदभाव नगरी कुनै पनि व्यक्तिलाई उपलब्ध हुन सक्ने उच्चतम स्तरको स्वास्थ्यको अधिकारको सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(ख) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगरी सबै व्यक्तिलाई यौन र प्रजनन स्वास्थ्यको सवालमा आफ्नो स्वास्थ्यको अभिलेख, स्वास्थ्य स्याहार र सुविधा र सामग्री एवं सेवाहरूमा पहुँच छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(ग) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा भेदभाव नगरी उनीहरूको यौनिक र लैंगिक अवस्थालाई ध्यानमा राखी हरेक व्यक्तिको स्वास्थ्य सम्बन्धि आवश्यकतालाई पुरा गर्न, स्वास्थ्य स्तर कायम राख्न, स्वास्थ्य स्याहार र सुविधाहरू तयार गरिएको कुरा तथा स्वास्थ्य अभिलेखहरूमा गोपनियता कायम राख्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(घ) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा व्यक्तिको स्वास्थ्य स्याहारमा असर पार्ने भेदभाव, पक्षपात एवं अन्य सामाजिक तथ्यहरूलाई न्यून पार्न कार्यक्रमहरूको विकास र कार्यान्वयन गर्ने छ ।

(ङ) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा भेदभाव नगरी हरेक व्यक्तिलाई आफ्नो स्वास्थ्य सम्बन्धि सेवा र स्याहारप्रति आफुले सबल र सुसुचित ढंगमा र वास्तविक रूपमा सहमती अनुसार निर्णय लिन पाउने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

(च) यौन एवं प्रजनन स्वास्थ्य, स्याहार, रोकथाम, उपचारको कार्यक्रम तथा सेवाहरूले यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको विविधतालाई सम्मान गर्दै, यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा भेदभाव विना नै स्वास्थ्य सेवा सबैलाई समान रूपले उपलब्ध गराउने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(छ) लैङ्गीक रूपमा पुनरनिरूपण गर्ने र शारिरीक अनुकूलन गर्न चाहने व्यक्तिको सम्बन्धमा दक्ष एवं भेदभाव मुक्त स्वास्थ्य स्याहार सम्मको पहुँचलाई सहजीकरण गर्ने छ ।

(ज) स्वास्थ्य कर्मीहरूले सम्पूर्ण ग्राहक एवं सेवा प्रदायक हरूलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा समेत भेदभाव नगरी त्यस्ता चिनिएका, रक्त सम्बन्ध नभएका साथि,साभेदारलाई समेत उपचार गर्दछ, भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(झ) हरेक व्यक्तिको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको सम्मान गर्दै, अन्य सबै स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई उच्च स्तरिय स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउन सक्षम तुल्याउनका लागि आवश्यक शिक्षा र तालिमका कार्यक्रमहरु र नीतिहरु अनुमोदन गर्ने छ ।

सिद्धान्त १८

स्वास्थ्यगत दुर्व्यवहारबाट संरक्षण

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई मनोवैज्ञानिक एवं शारीरिक स्वास्थ्य उपचार परिक्षणका विभिन्न विधिहरुप्रति वा कुनै पनि निश्चित स्वास्थ्य सुविधामा मात्र सिमित राख्न जवरजस्ती गरिने छैन । अन्य कुनै वर्गीकरणको परवाह नगरी यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान आफैमा कुनै खाले स्वास्थ्य सम्बन्धी विकृति नभएको हुँदा यिनीहरुको उपचार वा दमन गरिने छैन ।

राज्यले

(क) व्यवहार, शारीरिक रुप वा उसले ग्रहण गरेको लैङ्गीक धारणाको सम्बन्धमा साँस्कृतिक वा अन्य किसिमको भेदभावपूर्ण धारणा (Stereotypes) र यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा हानीकारक स्वास्थ्यगत अभ्यासहरु गर्न नपाउने कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण प्रशासनिक कानूनी वा अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) बच्चाहरुको उच्चतम हितलाई ध्यान दिनु पर्ने कुरालाई महत्व दिदै बच्चाको उमेर र परिपक्वता अनुसार बच्चाको पूर्ण, स्वतन्त्र एवं सुसूचित रुपले सहमती प्राप्त गरेर मात्रै स्वास्थ्यका विभिन्न विधिहरु अपनाइनेछ । अन्यथा, कुनै पनि बालबालिकामाथि स्वास्थ्यगत विधि (शल्यकृया) बाट फर्काउनै नसकिने गरी कुनै लैङ्गीक पहिचान वा शारीरिक परिवर्तन बलजप्टी लादिने छैन भन्नेकुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी,प्रशासनिक तथा अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ग) कुनै पनि बच्चाहरु स्वास्थ्यगत दुर्बल्यवहारको सिकार नबनून् र जोखिमबाट समेत मुक्त रहून् भन्नका लागि बालबालिका संरक्षण सयन्त्रको स्थापना गर्ने छ ।

(घ) अनैतिक र वाध्यात्मक स्वास्थ्यगत अनुसन्धान, खोप उपचार साथै जर्बजस्ती तरिकाले एच आई भी एडस् वा अन्य रोगहरुका लागि गरिने सुक्ष्म किटाणुको परिक्षण समेत विरुद्ध विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको संरक्षण सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ङ) विकासकालागि दिइने सहायता जस्ता देखिने, स्वास्थ्यमा प्रयोग हुने कुनै पनि आर्थिक स्रोतले स्वास्थ्यगत दुरुपयोगलाई बढावा वा प्रश्रय दिन्छ भने त्यस्ता प्रयोजन वा व्यवस्थापन कार्यक्रमहरुलाई संशोधन र पुनरावलोकन गर्नेछ ।

(च) कुनै पनि शारिरीक वा मनोवैज्ञानिक उपचार पद्धति वा परामर्शले यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानलाई स्वास्थ्यगत विकृतिका रूपमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले उपचार वा दमित व्यवहार गर्ने छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

सिद्धान्त १९

विचार र अभिव्यक्तिको स्वातन्त्रताको अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी, हरेक व्यक्तिलाई विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको अधिकार हुन्छ । यस अन्तर्गत आफ्नो परिचयको अभिव्यक्ति वा “व्यक्ति हुँ” भन्ने परिचयको अभिव्यक्ति, बोलीचाली, हिडाई वा चालढाल, शारिरीक वनावट/गुण, नामको छनौट र अन्य कुनै माध्यमद्वारा “व्यक्ति हुँ” भन्ने परिचय दिने स्वतन्त्रता समेत समावेष्ट हुन्छ र कुनै सिमानाको परवाह विना जुनसुकै माध्यमबाट पनि सूचना वा जानकारी खोज्ने वा ग्रहण गर्ने र बाड्ने स्वतन्त्रता समेत पर्दछ ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगरी कानूनी अधिकार सम्बन्धमा पैरवीका सामग्रीहरु प्रकाशन, सभा सम्मेलनहरुमा सहभागीता, कार्यक्रम प्रशासन र सूचनाको ग्रहण र आदानप्रदान, सुरक्षित यौन सम्बन्धको सूचनाहरुमा पहुँच र प्रचार प्रसार

समेत अरुको स्वतन्त्रताको सम्मान गर्दै विचार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता सम्बन्धी अधिकारको पूर्ण रूपले उपभोग गर्न पाउने कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(ख) कुनै पनि राज्यद्वारा नियन्त्रित सञ्चार माध्यम र सूचनाहरू बहुलवादी भएको र यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव पूर्ण छैनन् र त्यस्ता संगठनहरूमा कर्मचारी भर्ना र बढुवा नितिहरू समेत यौन अभिमूखीकरण वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव पूर्ण छैनन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

(ग) बोली, हिडाई वा चालढाल, पोसाक, वा शारिरीक विशेषताहरूद्वारा” व्यक्ति हुं “भन्ने परिचय दिने अधिकारको समेत उपभोग गर्ने कुरा सुनिश्चित गर्नाका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(घ) विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानलाई प्रस्तुत गर्ने कुनै पनि विचार वा अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रतालाई प्रतिबन्धित गर्ने गरी सार्वजनिक सुव्यवस्था, नैतिकता, सार्वजनिक स्वास्थ्य र सुरक्षा जस्ता कुनै पनि धारणाहरू प्रयोग नभएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ङ) विचार र अभिव्यक्तिको स्वतन्त्रताको अधिकारको प्रयोग गर्दा विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरूको स्वतन्त्रता र अधिकारको हनन् नहुने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

(च) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी हरेक व्यक्तिले सार्वजनिक वहस र सूचना तथा विचारहरूमा समान पहुँच पाउने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

सिद्धान्त २०

शान्तिपूर्वक भेला र संघ सस्थासम्बन्धि स्वतन्त्रताको अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी हरेक व्यक्तिलाई शान्तिपूर्वक विरोध प्रदर्शन लगायत भेला गरी विरोध प्रदर्शन गर्ने र संघ संस्थामा आवद्ध हुने अधिकार हुन्छ । विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा भेदभाव विना नै कुनै व्यक्तिले संघ संगठन खोल्ने र मान्यता प्राप्त गर्ने, व्यक्तिहरू बीच संचार सर्म्पक गर्ने वा व्यक्तिहरूसँग,

को बारेमा सूचना प्रवाह गर्ने, अधिकार सम्बन्धि पैरवी गर्ने संघ सस्थाहरूसँग आवद्ध हुनसक्ने छन्।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव विना नै संघ संस्था वा समुहहरूले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न र शान्तिपूर्ण रूपले भेला हुन, संघ सगठनले कार्यक्रम आयोजना गर्न र वहस गर्न पाउने अधिकारको कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी प्रशासनिक वा अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(ख) विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको प्रस्तुत गरेकै आधारमा शान्तिपूर्वक भेला हुने र संस्था खोल्ने अधिकार प्रतिबन्धित गर्ने गरी सार्वजनिक सुचना, नैतिकता, स्वास्थ्य तथा सार्वजनिक सुरक्षाको प्रयोग नगरिने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ग) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा शान्तिपूर्वक भेला हुने र संघ संस्था खोल्न पाउने अधिकारहरूमा कुनै पनि हालतमा बाधा नपुऱ्याउने र त्यस्ता अधिकार उपभोग गरेका व्यक्तिहरूलाई आवश्यक पर्याप्त प्रहरी सुरक्षा तथा अन्य भौतिक संरक्षण उपलब्ध गराउने कुरा सुनिश्चित गराउने छ ।

(घ) त्यस्तो संरक्षण प्रदान गर्नका लागि सक्षम तुल्याउन कानून पालना गराउने सम्बन्धित निकायहरू वा अन्य अधिकारीहरूलाई तालिम एवं जनचेतना मुलक कार्यक्रमहरू प्रदान गर्नेछ ।

(ङ) स्वयसेवी सगठन एवं समूहहरूलाई सूचना सार्वजनिक गर्ने अभ्यासमा वा सो क्रममा त्यस्ता यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको सवाललाई सम्बोधन गर्ने संगठन वा समुहहरूको सदस्यहरूप्रति भेदभाव पूर्ण प्रभाव नगरेको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

सिद्धान्त २१

धर्म, नैतिकता र आदर्शको स्वतन्त्रता प्रतिको अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको प्रवाह नगरी हरेक व्यक्तिलाई धर्म, नैतिकता र आदर्शको स्वतन्त्रताको अधिकार हुन्छ । यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा

भेदभाव गर्ने वा समान संरक्षण नदिने कानूनहरुको औचित्य स्थापित गर्न राज्यद्वारा कुनै पनि कानून, नीति, कार्यक्रमहरु जारी गरिने छैन ।

राज्यले

(क) व्यक्तिहरुलाई एकलै वा समुहमा आफ्नो धार्मिक वा गैरधार्मिक अभ्यासहरु गर्न, कुनै पनि कुरामा विश्वास गर्न वा अस्वीकार गर्न र कुनै पनि विश्वास मान्न बाध्य तुल्याइने छैन र उनीहरुलाई कुनै पनि हस्तक्षेप विना, आफ्नो विश्वास कायम राख्न पाउने कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको सम्बन्धमा कुनै पनि विचार प्रतिबद्धता र विश्वासहरु अभिव्यक्त गर्ने तरिकाहरुलाई बढावादिन गरिने कुरालाई मानव अधिकारको प्रतिकूल हुने गरी प्रयोग नगरीने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

सिद्धान्त २२

स्वतन्त्रतापूर्वक आवतजावत गर्ने अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी हरेक व्यक्तिलाई कानून संगत ढंगबाट राज्यभित्र स्वतन्त्रता पूर्वक आवतजावत गर्ने र राज्यको सिमाना भित्र बसोबास गर्ने अधिकार हुन्छ । कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै पनि देशमा प्रवेश गर्न वा आफ्नै राज्यमा फर्कनबाट वा अन्य आप्रवासमा जानबाट बाधा पुऱ्याउन वा सिमित तुल्याउनका लागि यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानलाई आधार मानिने छैन ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी हरेक व्यक्तिलाई स्वतन्त्र रूपले आवतजात र बसोबास गर्ने अधिकारको प्रत्याभूति दिइएको कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

. सिद्धान्त २३

शरण खोज्ने अधिकार

प्रत्येक व्यक्तिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानमा आधारित क्रुर अमानविय व्यवहार समेत अन्य अमानविय व्यवहारबाट बच्ने र शरण खोज्ने अधिकार हुन्छ । राज्यले कुनै पनि व्यक्तिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा क्रुर, अमानविय, अपमानजनक यातना वा सजायको त्रास छ भन्ने कुराको बलियो आधार भएमा कुनै पनि व्यक्तिलाई जबरजस्ती हटाउन, निस्कासन गर्न, वा सुपुर्दगी गर्ने छैन ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा क्रुर, अमानविय, कारवाही वा यातनाको त्रास छ भन्ने बलियो आधार भएमा शरणाथीकौ रुपमा स्विकार्न वा शरण माग्नुका लागि बलियो आधार हो भनी सुनिश्चित गर्न कानूनहरु पुनरावलोकन, संशोधन र लागु गर्नेछ ।

(ख) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा कुनै पनि शरण खोज्ने व्यक्तिलाई कुनै पनि नीति वा व्यवहारले भेदभाव गरिने छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ग) कुनै पनि व्यक्तिको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा अर्को राज्यमा कारवाही गर्ने, सजाय दिने, यातना दिने, क्रुर अमानविय र अपमानजनक व्यवहारको सिकार हुने आधार भएमा कुनै पनि राज्यले कुनै व्यक्तिलाई हटाउन, देश निकाला गर्न, वा सुपुर्दगी गर्ने छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नेछ ।

सिद्धान्त २४

परिवार बसाउने अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह विना नै हरेक व्यक्तिलाई परिवार बसाउने अधिकार हुन्छ । परिवारहरु विविध स्वरुपमा अस्तित्वमा रहैका हुन्छन् । कुनै परिवार र परिवारको कुनै पनि सदस्य लाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा कुनै पनि भेदभाव गर्न पाउने छैन ।

राज्यले

(क) परिवार बसाउन यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव विना नै कृत्रिम गर्भाधारण (दाता वाट प्राप्त सुक्रकिट ग्रहण गरी समेत) वा धर्म सन्तान स्वीकारने

अधिकारमा पहुँच भएको कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक, एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(ख) वंशाणु वा वैवाहिक सम्बन्धबाट परिभाषित नगरिएका लगायत, जुनसुकै स्वरुप वा प्रकृतिको परिवारलाई कानूनी मान्यता दिएको कुरा सुनिश्चित गर्ने र परिवार सम्बन्धमा कल्याणकारी योजना र अन्य सार्वजनिक फाइदाहरू योजना एवम् बसाइ सराईका सवालमा यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा कुनै पनि परिवारका सदस्यलाई भेदभाव गरिएको छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनीक एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(ग) बच्चाहरू सम्बन्धि सार्वजनिक वा नीजि संस्थाहरूले अदालती, विधायकि वा प्रशासनिक निकायले निर्णय अथवा नितिनिर्माण वा अन्य क्रियाकलाप गर्दा ती बच्चाको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान र उसको परिवारका सदस्यहरूको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानलाई पत्रवाह नगरी बालबालिकाको सर्वोत्तम हितलाई नै सर्वोपरि महत्व दिइन्छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपाय अपनाउने छ ।

(घ) बच्चाहरू सम्बन्धि निर्णय र कार्यक्रमको सम्बन्धमा बालबालिकाले विचार राख्न सक्ने क्षमता भएमा उनीहरूको विचारलाई स्वतन्त्रता पूर्वक अभिव्यक्त गर्न पाएको र उनीहरूको उमेर परिपक्वताको आधारमा महत्व दिएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ङ) भिन्न यौन प्रकृति भएका दम्पती सरह समान यौन प्रकृति भएका दम्पतीलाई समेत राज्यले वैवाहिक मान्यता र अधिकार,सुविधा वा फाइदाप्रति उत्तिकै हकदार भएको कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छन् ।

(च) असमान यौन प्रकृति भएका अविवाहित दम्पतिहरूलाई उपलब्ध कर्तव्य, सुविधा र अधिकार समान यौन प्रकृति भएका अविवाहित दम्पतिहरूलाई पनि उपलब्ध हुने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरू अपनाउने छ ।

(छ) विवाह वा अन्य यस्तै कानूनी मान्यताका सम्बन्धहरू सहवासी दम्पतिहरूको स्वतन्त्र र पूर्ण सहमतिमा मात्र कायम गरिने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

सिद्धान्त २५

सार्वजनिक जीवनमा सहभागी हुने अधिकार

हरेक नागरिकलाई आफ्नो हितलाई असर पार्ने नीति निर्माणको तहमा र निर्वाचित भई जानु पर्ने सार्वजनिक पदहरूमा र लोक सेवाको तहमा, सार्वजनिक समारोहमा रोजगार, प्रहरी र सैन्य सेवामा समेत यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी सहभागी हुने अधिकार हुन्छ ।

राज्यले

(क) हरेक व्यक्तिको यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी पूर्ण सम्मानका साथ सार्वजनिक जीवनका हरेक तह लगायत लोकसेवा, प्रहरी र सैन्यासेवा, सार्वजनिक र राजनैतिक मामिलामा सहभागी हुने अधिकारको पूर्ण उपभोग गर्न पाउने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि कानूनको पुनरावलोकन, संसोधन तथा लागु गर्नु पर्छ ।

(ख) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा सार्वजनिक जीवनमा सहभागीतालाई प्रतिबन्ध गर्ने भेदभावपूर्ण र पक्षपातपूर्ण तत्वहरूलाई निर्मूल गर्न सम्पूर्ण अनुकूल कदमहरू अपनाउनु पर्छ ।

(ग) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको भेदभाव नगरी पूर्ण सम्मानका साथ हरेक व्यक्तिलाई आफ्नो हितमा प्रभाव पार्ने नीतिनिर्माणको प्रक्रियामा सहभागी हुने अधिकार सुनिश्चित गर्नु पर्छ ।

सिद्धान्त २६

साँस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी हरेक व्यक्तिलाई साँस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने र साँस्कृतिक सहभागीता मार्फत आफ्नो विविध यौन अभिमूखीकरण वा लैङ्गीक पहिचानको परिचय दिने अधिकार हुन्छ ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको परवाह नगरी पूर्ण सम्मानका साथ सबै व्यक्तिको साँस्कृतिक जीवनमा सहभागी हुने अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनीक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) राज्य भित्र विद्यमान विभिन्न साँस्कृतिक विशेषता भएका समुहहरु तथा यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको सवालमा भिन्न विचार राख्ने समुह बीच सम्वाद र पारस्परिक सम्मानलाई बढावा दिने यस योग्यकार्ता सिद्धान्तमा उल्लेख गरिए अनुसारको मानव अधिकारको सम्मान गरिएको कुरा सुनिश्चित गर्न आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनीक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

सिद्धान्त २७

मानव अधिकार प्रवर्द्धन गर्ने अधिकार

यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव नगरी हरेक व्यक्तिलाई व्यक्तिगतरूपमा वा साँठनिक रूपमा राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा मानव अधिकारको संरक्षण र प्रत्याभूति दिने अधिकार हुन्छ । यस अन्तर्गत विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धनका कृयाकलापहरु, नयाँ मानव अधिकारका धारणाहरुको विकासका साथै त्यसको स्वीकृतिका लागि वकालत गर्ने कुराहरु समेत पर्दछन् ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान लगायत सम्पूर्ण मानव अधिकारको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रत्याभूति दिने खालको उपयुक्त वातावरण सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक सम्पूर्ण कानूनी, प्रशासनिक एवं अन्य उपायहरु अपनाउने छ ।

(ख) विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका वा उनीहरुकालागि काम गर्ने मानव अधिकारकर्मीहरु विरुद्ध गरिने व्यवहार/काम कारवाहीसँग सामाना गर्न सम्पूर्ण न्यायोचित उपायहरु अपनाउनेछ ।

(ग) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान र वकालत गर्ने मानवअधिकारका सवालहरु दुवैलाई परवाह नगरि सबै मानव अधिकारकर्मी र रक्षकहरुलाई विना भेदभाव

राष्ट्रिय/अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार संगठन वा निकायहरुमा सहभागीता र संचार सर्म्पर्क गर्न पाउने अधिकारको सुनिश्चित गर्ने छ ।

(घ) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका सवालमा काम गर्ने मानव अधिकार कर्मीहरुलाई मानव अधिकार सम्बन्धि क्रियाकलापको प्रतिक्रियामा राज्य वा गैरराज्य पक्षबाट हुने वा गरीएको कुनै पनि हिंसा, धम्की, प्रतिशोध कानूनी वा सरकारी भेदभाव, दवाव वा कुनै स्वच्छा चारी क्रियाकलाप विरुद्ध संरक्षण सुनिश्चित गर्ने छ । माथि उल्लेखित संरक्षणको अधिकार विभिन्न यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानहरु भएका जुनसकै मानव अधिकार सम्बन्धी क्षेत्रमा काम गर्ने मानव अधिकारकर्मीहरुलाई सुनिश्चित गरिने छ ।

(ङ) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएको व्यक्तिहरुको मानव अधिकार सुरक्षण तथा प्रबर्द्धन गर्ने संगठनहरुलाई मान्यता र ओहदा प्राप्त गर्न सहयोग गर्ने छ ।

२८. सिद्धान्त

प्रभावकारी उपचार र संबोधनको अधिकार

मानव अधिकार हिंसाबाट पिडितहरु, यौनिक भुकावका आधारमा पिडित गराईएका हरुलाई समेत प्रभावकारी, पर्याप्त र न्यायोचित उपचारको अधिकार हुन्छ । पिडितलाई क्षतिपूर्ति, पिडकलाई सजाय र अभियोजनको व्यवस्था गर्न उठाईएका सम्पूर्ण कदमहरु वा विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका व्यक्तिहरुका लागि माथि उल्लेखित कुराहरु प्राप्त गर्नु वा प्रक्रिया अगाडि बढाउनु प्रभावकारी उपचार र संबोधन सम्बन्धि अधिकारको अभिन्न अङ्ग हो ।

राज्यले

(क) यौनिक भुकाव आधारमा भएका मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरुका पिडितहरुलाई हर्जाना, क्षतिपूर्ति, पुनस्थापना, सन्तुष्टि, पुन नदोहरीने प्रत्याभूति र अन्य कुनै न्यायोचित उपायहरुद्वारा गर्नुपर्ने संबोधनका लागि पहुँच भएकौ कुरा सुनिश्चित गर्न नीति र कार्यक्रमहरुको पुनरावलोकन समेत गरी कानूनी प्रक्रियाको स्थापना गर्नेछ ।

(ख) कानूनी उपचारहरू समयमा नै कार्यन्वयन र क्रियाशिल गराइने कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ग) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा हुने मानव अधिकार हिंसा विरुद्ध कानूनी उपचार र संबोधनका लागि प्रभावकारी र स्तरीय संस्थागत व्यवस्था भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने र कर्मचारीहरू समेत सो सम्बन्धमा तालिम प्राप्त भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(घ) सबै व्यक्तिलाई क्षेतिपूर्ति र सम्बोधन प्राप्त गर्ने प्रक्रियाहरूको आवश्यक सम्पूर्ण जानकारीमा पहुँच भएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(ङ) सम्बोधन प्राप्त गर्ने प्रक्रियाका लागि लाग्ने खर्च व्यहोर्न नसक्ने व्यक्तिहरूलाई आर्थिक सहयोग प्रदान गरिएको र त्यस्तो कानूनी सम्बोधन प्राप्त गर्नका लागि हुने अन्य कुनै आर्थिक वा अन्य बाधा वा अड्चनहरू हटाइएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।

(च) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानमा आधारीत भेदभावको प्रतिरोध गर्न तथा यसै सिद्धान्तमा आधारित भई अन्तराष्ट्रिय मानव अधिकारको मापदण्डहरूको सम्मान र सम्मीलन प्रवर्द्धन गर्न मानव अधिकारका सम्भाव्य उलङ्घन कर्ताहरूलाई, पेशागत निकायहरूलाई, विद्यार्थी र शिक्षकलाई लक्षित गरि सार्वजनिक शिक्षाको सबै तहमा समेत जनचेतना र तालिम कार्यक्रमहरू सुनिश्चित गर्नेछ ।

सिद्धान्त २९

उत्तरदायित्व

हरेक व्यक्ति जसको मानव अधिकार (यी सिद्धान्तहरूमा उल्लेखित अधिकारहरूको समेत) हनन् भएको छ, घटनाको गम्भीरताको आधारमा पिडक, चाहे ती सरकारी वा गैह्रसरकारी निकाय वा अधिकारी जोसुकै हौउन्, लाई जिम्मेवार ठहर्‍याउन पाउने त्यस पिडितको अधिकार हो । यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान सम्बन्धी मानव अधिकारको उल्लंघनकर्तालाई दण्डबाट छुटकारा दिनु हुँदैन ।

राज्यले:

- (क) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानसँग सम्बन्धित मानव अधिकारको उल्लंघनका घटनाहरूको उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्न अनुगमन संयत्रका साथै न्यायोचित, सुलभ र प्रभावकारी फौजदारी, नागरिक, प्रशासनिक तथा अन्य प्रक्रियाहरू स्थापना गर्नेछ ।
- (ख) वास्तविक वा ग्रहण गरिएको यौनिक भुकावका आधारमा पिडितलाई लगाइएका सम्पूर्ण आपराधिक आरोपको सीघ्रातीसीघ्र र गहनताका साथ अनुसन्धान गरी प्रमाणहरू फेला परेको हदसम्म कानूनबमोजिम त्यस्ता जिम्मेवार व्यक्तिलाई मुद्दा चलाइएको र कारवाही गरिएको कुरा सुनिश्चित गर्ने छ ।
- (ग) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा हुने भेदभावको अन्त्य सुनिश्चित गर्नका लागि कानून र नीति निर्माण र कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने स्वतन्त्र एवम् प्रभावकारी संस्था तथा प्रक्रियाहरूको स्थापना गर्नेछ ।
- (घ) यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भएको मानव अधिकार उल्लंघनको घटनाप्रति कुनै पनि व्यक्तिलाई जिम्मेवार तुल्याउन, वाधा पुऱ्याउने कुनै पनि वाधा अड्काउलाई हटाउनेछ ।

अतिरिक्त सुभावहरू

समाज र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायका सम्पूर्ण सदस्यहरू मानव अधिकार सुनिश्चित भए नभएको निक्कै गर्नु जिम्मेवार हुन्छन् । त्यसैले, हामी यो सिफारिस गर्छौं की:

- (क) संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार सम्बन्धी उच्चायुक्तको कार्यालयले यी सिद्धान्तहरूलाई पारित गर्नुका साथै विश्वव्यापी रूपमा कार्यान्वयन प्रवर्द्धन गर्न र

- सो कार्यालयले फिल्ड तहसम्मका आफना गतिविधिहरुमा यी सिद्धान्तहरुलाई एकीकृत गर्नु पर्दछ ।
- (ख) संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार परिषद्ले यी सिद्धान्तहरुलाई पारित गरी, राज्यले यी सिद्धान्तहरुको अनुशरण गर्नु भन्ने कुरालाई जोड दिंदै, यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा हुने मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरुलाई यथेष्ट महत्व दिनु पर्दछ ।
- (ग) संयुक्त राष्ट्रसंघको मानव अधिकार सम्बन्धी विशेष कार्यविधिले यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा हुने मानव अधिकार उल्लंघनका घटनाहरुप्रति यथेष्ट ध्यान पुऱ्याउँदै यी सिद्धान्तहरुलाई आफ्ना निर्दीष्ट कार्यादेशहरुमा एकीकृत गर्दै लैजानुपर्दछ ।
- (घ) सन् १९९६ को प्रस्तावना धारा ३१ अनुसार संयुक्त राष्ट्र संघीय आर्थिक, सामाजिक परिषद्ले विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने लक्ष्य लिएका गैह्र सरकारी संस्थाहरुलाई मान्यता र ओहदा प्रदान गर्नुपर्दछ ।
- (ङ) **परीक्षण र Case law** मा समेत आवश्यकतानुसार व्याख्यात्मक लिखतहरु वा साधारण टिप्पणीहरु विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको हकमा मानव अधिकार कानूनहरु लागू गर्दा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव सन्धी सम्बन्धि निकायहरुले यी सिद्धान्तहरुलाई आफ्ना निर्दीष्ट कार्यादेशको कार्यान्वयनलाई जबरजस्त वा दिगो रूपमा एकीकृत गर्नुपर्दछ ।
- (च) विश्व स्वास्थ्य संगठन र UNAIDS ले विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको मानव अधिकारको पूर्ण सम्मान गर्दै उनीहरुको

आवश्यकतालाई पूर्ति गर्ने प्रयोजनका लागि स्वास्थ्य सेवा र स्याहार सम्बन्धमा निर्देशिकाको विकास गर्नु पर्दछ ।

- (छ) संयुक्त राष्ट्रसंघीय शरणार्थी सम्बन्धी उच्चायुक्तले यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा सजाय पाउने वा अन्य यातनाको पीडित हुने बलियो संभावना भएका व्यक्तिहरुको संरक्षण गर्नका लागि यी सिद्धान्तहरुलाई एकीकृत गर्नुपर्छ र शरणार्थी स्थिति निर्धारण गर्ने सवालमा वा मानवीय सहायता प्रदान गर्ने सवालमा वा अन्य सेवाहरुको सम्बन्धमा यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानका आधारमा कुनै पनि व्यक्तिलाई भेदभाव नगरेको कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- (ज) मानव अधिकारप्रति प्रतिबद्धता भएका क्षेत्रीय तथा उपक्षेत्रीय अन्तर-सरकारी संगठनहरु र मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धिक क्षेत्रय निकायहरुले तिनीहरुका मानव अधिकारसम्बन्धी सयन्त्रहरु, कार्यविधि तथा अन्य पहल एवम् व्यवस्थाहरुको कार्यादेशको कार्यान्वयनमा यी सिद्धान्तहरु अभिन्न अंगका रुपमा रहेका हुन्छन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- (झ) क्षेत्रीय मानव अधिकार अदालतहरुले मानव अधिकार सन्धिसँग सान्दर्भिक हुने सिद्धान्तहरुलाई उनीहरुले व्याख्याद्वारा यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको सवालमा **Case Law (केस ल)** विकास गर्नका लागि जोडदार रुपमा एकीकृत गर्नु पर्दछ ।
- (ञ) राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मानव अधिकार सम्बन्धी काम गर्ने गैह्र-सरकारी संगठनहरुले आफ्नो विशेष कार्यादेशको सीमाभित्र रही यी सिद्धान्तहरु प्रतिको सम्मान प्रवर्द्धन गर्नु पर्दछ ।
- (ट) मानवीय संगठनहरुले मानवीय वा उद्धार कार्यक्रमको सिलसिलामा यी सिद्धान्तहरुलाई आत्मसात् गर्ने तथा सहायता र अन्य सेवाहरुको व्यवस्था गर्दा कुनै

- पनि व्यक्तिलाई यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको आधारमा भेदभाव हुन नदिने कुरा सुनिश्चित गर्नु पर्दछ ।
- (ठ) राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरुले राज्य र गैह्र राज्य पक्षहरुमा यी सिद्धान्तहरुप्रति सम्मानको प्रवर्द्धन गर्नु पर्छ र आफ्नो कामकारवाहिमा विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको मानव अधिकार संरक्षण र प्रवर्द्धनलाई एकिकृत गर्नुपर्दछ ।
- (ड) विभिन्न पेशागत संगठनहरु जस्तै: स्वास्थ्य, नागरिक, न्यायिक तथा शैक्षिक क्षेत्रले यी सिद्धान्तहरुको कार्यान्वयनको जबरजस्त प्रवर्द्धन सुनिश्चित गर्नका लागि आफ्नो अभ्यासहरु र निर्देशिकाहरु पुनरावलोकन गर्नु पर्दछ ।
- (ढ) व्यापारिक संगठनहरुले आफ्नो कार्यबल र राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा यी सिद्धान्तहरुको प्रवर्द्धनका लागि आफ्नो महत्वपूर्ण भूमिका स्वीकार्दै कार्यहरु गर्नु पर्दछ ।
- (ण) आम सञ्चारका माध्यमहरुले यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानको सवालमा पक्षपातपूर्ण (Stereotype) व्यवहारलाई पन्छाउनु पर्छ र विविध मानव यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचानप्रति सहिष्णुता र स्वीकार्य वातावरण प्रवर्द्धन गर्दै यही सवालको वरिपरि जनचेतना जगाउनु पर्दछ ।
- त) विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको मानव अधिकारको संरक्षण र अभिवृद्धि गर्न गैह्र सरकारी वा अन्य संगठनहरुलाई सरकारी एवम् व्यक्तिगत दाताहरुले आर्थिक सहायता प्रदान गर्नुपर्दछ ।

यी सिद्धान्त एवम् सिफारिसहरुले अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार कानूनको प्रयोगले विविध यौनिक भुकाव वा लैङ्गीक पहिचान भएका व्यक्तिहरुको जीवन तथा अनुभवमा पर्ने प्रभाव प्रतिविम्बित गर्दछन् र राष्ट्रिय, क्षेत्रीय, अन्तर्राष्ट्रिय कानून र मापदण्डहरुले त्यस्ता व्यक्तिहरुको स्वतन्त्रतालाई वाधा पुऱ्याउने गरि यहाँ उल्लेखित कुनै पनि प्रावधानहरुलाई व्याख्या गरिने वा अर्थ लगाईने छैन ।

अनुसूची

जकार्ता सिद्धान्तप्रति हस्ताक्षर गर्नेहरु

- फीलीप आलस्टन (अष्ट्रेलीया) गैहकानूनी आमहत्या एवम् मृत्युदण्डको विषयमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिषक तथा कानूनका प्राध्यापक, न्यूयोर्क विश्वविद्यालय कानून संकाय संयुक्त राज्य अमेरिका
- मेक्सीम आनभेगीचन (मालदोभा) यूरोपियन क्षेत्रीय अन्तराष्ट्रिय महिला र पुरुष समलिङ्गी संगठन
- माउरो क्याबरल (अर्जेन्टीना), अनुसन्धानकर्ता Universidad Nacional de Cordoba, अर्जेन्टीना, अन्तराष्ट्रिय महिला एवम् पुरुष समलिङ्गी मानव अधिकार आयोग
- ऐड्वीन क्यामरन (दक्षिण अफ्रीका), न्यायाधिष, सर्वोच्च पुनरावेदन अदालत, Bloemfontein, दक्षिण अफ्रीका
- सोनिया ओनुफर कोरिया (ब्राजील), सह अनुसन्धानकर्ता, अन्तर Disciplinary () सहयोग (AIDS) संगठन (ABIA) तथा यौनिक निती परीक्षण (Watch) (विशेषज्ञहरुको बैठकको सह सभापति)
- याकीन एरटर्क (टर्की), महिला विरुद्ध हिंसाको विषयमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधिषक, समाज विभागका प्राध्यापक, मीडल ईष्ट प्राविधिक विश्वविद्यालय, अंकारा, टर्की ।
- एलीजाबेथ इभाट (अष्ट्रेलिया), भूतपूर्व अध्यक्ष तथा सदस्य, महिला भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धि संयुक्त राष्ट्र संघीय समिति तथा संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार आयोगका पूर्व सदस्य तथा अन्तर्राष्ट्रिय न्यायिक आयोगका पूर्व उच्चायुक्त ।
- पल हन्ट (न्यूजील्याण्ड), स्वास्थ्य रहने अधिकार सम्बन्धि संयुक्त राष्ट्र संघीय विशेष समाधिषक, प्राध्यापक, कानून विभाग, एसेक्स विश्वविद्यालय, संयुक्त अधिराज्य ।

- आस्मा जहाँगीर (पाकिस्तान), अध्यक्ष, पाकिस्तानी मान अधिकार आयोग
- मेइना कीयायी (केन्या), अध्यक्ष, केन्याली/केन्या मानव मानव अधिकार आयोग
- मीलुन कोठारी (भारत), पर्याप्त आवसको अधिकार सम्बन्धि संयुक्त राष्ट्र संघीय विशेष समाधिषक
- जुडीथ मेस्वीता (संयुक्त अधिराज्य) वरिष्ठ अनुसन्धान अधिकृत, मानव अधिकार केन्द्र, एसेक्स विश्वविद्यालय, संयुक्त अधिराज्य
- एलीस एम. मीलर (संयुक्त राज्य अमेरिका), सह प्राध्यापक जन स्वास्थ्य विद्यालय, सह-निर्देशक, मानव अधिकार कार्यक्रम, कोलम्बीया विश्वविद्यालय, संयुक्त राज्य अमेरिका
- सान्जी मास्तोनो मोनागेन्ज (बोत्स्वाना), न्यायाधीश, उच्च न्यायालय, (गाम्बीया गणतन्त्र), मानव तथा जन अधिकार सम्बन्धि अफ्रीकी आयोगका आयुक्त, यातना तथा अन्य अमानविय र अपमानजन्य व्यवहारको रोकथाम तथा निषेधसम्बन्धी रोबन आइल्याण्ड निर्देशिकाहरुको कार्यान्वयन सम्बन्धी अनुगमन समितिका अध्यक्ष (मानव तथा वैयक्तिक अधिकार सम्बन्धी अफ्रीकी आयोग) ।
- भिटिटि मुन्टरबोर्न, थाइल्यान्ड, कोरियाली गणतान्त्रिकमा मानव अधिकारको अवस्था सम्बन्धि संयुक्त राष्ट्र संघीय विशेष समाधिषक तथा कानूनका प्राध्यापक, चुलालोडकोर्न विश्वविद्यालय, थाइल्यान्ड, विशेषज्ञहरुको बैठकको सह अध्यक्ष
- लरेन्स म्यूट (केन्या), केन्याली मान अधिकार आयोगका आयुक्त
- म्यान फ्रेड नोवाक (अष्ट्रिया): यातना तथा अन्य क्रूर, अमानविय तथा अपमानजन्य व्यवहार वा सजाय सम्बन्धि राष्ट्र संघीय विशेष समाधिषक, अन्तर्राष्ट्रिय न्यायिक आयोगका सदस्य, प्राध्यापक, मानव अधिकार, भीएना विश्वविद्यालय, अष्ट्रिया तथा Ludwig Botzmann मानव अधिकारको संस्थानका निर्देशक
- आना एलीना अबान्डो मेन्डोजा (कोस्टारिका) महिलावादी न्यायाधिवक्ता, मानव अधिकारकर्मी तथा अन्तर्राष्ट्रिय सल्लाहकार ।
- माइकल ओ' प्लाहर्टी (आयरल्यान्ड), संयुक्त राष्ट्र संघीय मानव अधिकार समिति सदस्य तथा व्यावहारिक मानव अधिकारका प्राध्यापक र नटीडघम विश्वविद्यालय, मानव अधिकार कानून केन्द्रका सह निर्देशक, संयुक्त अधिराज्य (जकार्ता सीद्दान्त विकासका लागी समाधिषक) ।
- सुनील पन्त (नेपाल), ब्लू डायमण्ड सोसाइटी, नेपालका अध्यक्ष
- डाइमीट्रीना पेट्रोभा (बुल्गेरिया), कार्यकारी निर्देशक, द इक्वल राईट्स ट्रस्ट ।
- रुदि मोहम्मद रिज्की (इन्डोनेसीया), अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगका लागी संयुक्त राष्ट्र संघीय विशेष समाधिषक, तथा, कानून संकायको शैक्षिक मामिलाका लागि, सह डीन, पादजाजरन विश्वविद्यालय ।

- मेरी रबिन्सन (आयरल्यान्ड) रियलाइजीड राइट्स का संस्थापक अध्यक्ष तथा,आयरल्यान्डका भु पु राष्ट्रपति तथा, संयुक्त राष्ट्र संधीय मानव अधिकार कार्यालयका लागि भु पु उच्चायुक्त ।
- नेविना भकोभकि सहोभीक (सर्विया) बालबालिकाको संयुक्त राष्ट्र संधीय मानव अधिकार समितिको सदस्य तथा बालबालिका अधिकार केन्द्र बेलग्रेड, सर्बियाका अध्यक्ष ।
- मार्टिन शेनिन्, फीनलेन्ड,मानव अधिकार तथा काउन्टर टेररिज्मका संयुक्त राष्ट्र संधीय विशेष समाधिषक,संवैधानिक तथा अन्तराष्ट्रिय कानूनका प्राध्यापक तथा मानव अधिकार संस्थानका निर्देशक, आबु एकेडेमी विश्वविद्यालय, फीनलेन्ड ।
- वान यान्हाई (चाइना), AIZHI, परियोजनाका संस्थापक तथा स्वास्थ्य विज्ञान संस्थान, AIZHIXING, वेइजीङ्गका निर्देशक ।
- स्टीफन व्हीटल (संयुक्त अधिराज्य), समान कानून सम्बन्धी म्यानचेस्टर विश्वविद्यालय, संयुक्त अधिराज्यका प्राध्यापक ।
- रोमन वेरुज्वेस्की (पोल्यान्ड) सदस्य, संयुक्त राष्ट्र संधीय मानव अधिकार समिती तथा, पोन्जन सेन्टर फर ह्युमन राइट्स, पोल्यान्डका सदस्य ।
- रोबर्ट वीनटीन्यूट (क्यानाडा तथा संयुक्त अधिराज्य), मानव अधिकार कानूनका प्राध्यापक,स्कूल अफ ल, कीडस कलेज, युनाइटेड कीडडमा